

**ANGAŽMAN POKRAJINSKOG
KONSERVATORIJALNOG UREDA U SPLITU
PO PITANJU OTUĐENIH I OŠTEĆENIH
UMJETNINA IZ POKRAJINE DALMACIJE
NAKON PRVOGA SVJETSKOG RATA
(1919.-1923.)**

Ivana Nina Unković

UDK: 719.061.9(497.5 Split)

902-05 Bulić, F.

902-05 Karaman, Lj.

Izvorni znanstveni rad

Ivana Nina Unković

Hrvatski restauratorski zavod

Odjel u Splitu, Porinova 2A, 21000 Split

iunkovic@h-r-z.hr

Niz postignutih vojno-političkih sporazuma tijekom prve polovice 20. stoljeća, od kojih ponajviše Londonski (1915.), Saintgermainski (1919.) i Rapalski (1920.), utjecali su na političko-administrativni status Dalmacije. Nakon pada Monarhije Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju nastavio je rad oko čuvanja spomenika podređen Umetničkom odelenju Ministarstva prosvjete u Beogradu. U radu se, temeljem istraživanja arhiva čuvanim u Konzervatorskom zavodu u Splitu, opisuje djelovanje ravnatelja Ureda Frane Bulića i asistenta Ljube Karamana od 1919. do 1923. godine po pitanju povrata umjetnina iz inozemstva (Beč), a naročito u sprječavanju talijanskih okupatora u oštećenju i otuđenju predmeta i spomenika koji su pripadali teritoriju Pokrajine Dalmacije.

Ključne riječi: Frane Bulić, Ljubo Karaman, Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju, povrat odnesenih umjetnina iz Dalmacije nakon Prvog svjetskog rata, talijanska okupacija Dalmacije

UVODNA NAPOMENA

Povijesni i politički razvojni put Dalmacije nakon završetka Prvoga svjetskog rata bio je poprilično buran. Izmjenjuju se austrijska, talijanska vlast, provode reforme zakonodavstva, mijenja se teritorijalno područje što, između ostalog, značajno utječe na rad Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju.

Međunarodni vojno-politički ugovori koji su sa svojim sadržajem utjecali na političko-administrativni status Dalmacije, ali i na povrat i zaštitu imovine (kulturna dobra) bili su: Londonski (1915.), Saint-germainski (1919.) i Rapalski (1920.).

Frane Bulić koji u to doba obnaša dužnost ravnatelja Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju¹ i asistent Ljubo Karaman², uz svoj svakodnevni konzervatorski rad energično vode upornu borbu za povrat svih predmeta koje je Italija u vrijeme vojne okupacije dijela Dalmacije protupravno prisvojila ili je protupravno zadržala. To je iziskivalo praćenje i tumačenje aktualnih političkih previranja na međunarodnoj, državnoj i ponajviše lokalnoj razini, što je zahtijevalo učestalu korespondenciju i angažiran terenski rad.

Potpisom Londonskog ugovora 26. travnja 1915. godine Italiji je omogućena prilika za ostvarenje hegemonističkih težnji prema hrvatskoj obali³. Po završetku Prvoga svjetskog rata najaktualnije političko pitanje ovih

1 Iza sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju nastavio je rad oko čuvanja spomenika podređen Umetničkom odeljenju Ministarstva prosvjete u Beogradu koje je preuzelo ulogu i zadaću bivšeg središnjeg Povjerenstva za spomenike u Beču. Promjena situacije utjecala je da tehničko i pomoćno osoblje (restauratori) središnjih vlasti u Beču nije više stajalo na raspolaganju Konzervatorskom uredu. Otpremanje umjetnina u inozemstvo na popravak nije dolazilo u obzir zbog političke i financijske prirode.

2 Ljubo Karaman zaposlen je u Uredu od listopada 1919.; 1926. godine postaje ravnateljem

3 Početkom I. svjetskog rata 1914. Italija, kao dotadašnja članica Trojnog saveza, odlučuje se ispočetka suzdržati od izravnog uplitanja u sukob proglašavajući neutralnost, ali provodeći istodobno aktivne diplomatske i pregovaračke korake usmjerene prema jednoj i drugoj zaraćenoj strani. S time je željela dobiti što veće koncesije na istočno-jadranskom obalnom prostoru. Ferdo Šišić, Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta. Split: Pomorska biblioteka Jadranske straže, 1933., 30.

prostora bilo je čvrsto talijansko traženje pune provedbe zajamčenih teritorijalnih dobitaka sadržanih u propisima Londonskog sporazuma. Ovakvo nepopustljivi stavovi naglašeno su bili izraženih prilikom nastupnih mirovnih pregovora u Parizu 1919. godine. Golem problem u bilo kakvim dogovorima predstavljalo je tzv. jadransko pitanje jer su supotpisnici sporazuma podržavali talijansku stranu u smislu njihovih teritorijalnih pretenzija. Pod stalno napetim i iscrpljujućim ozračjem došlo je 12. studenoga 1920. do stanovitog sporazuma i konačnog zaključivanja međusobnog sporazuma u talijanskom mjestu Rapallo⁴. Tada je osnovana Provincia di Zara koja je uključivala općinu Zadra, Arbanase, Crno, Bokanjac, dio porednog odlomka Dikla, otoke Lastovo i Palagružu⁵. Ove izmijenjene političko-teritorijalne okolnosti imale su za posljedicu i značajne promjene u sklopu hijerarhije katoličke crkve u Dalmaciji, koja aktualizacijom Rapalskog sporazuma gubi metropolitansko središte u Zadru⁶. Talijani provode aktivne promidžbene radnje s ciljem osiguranja svoga statusa, pri čemu nameću ograničenje slobode kretanja domaćeg stanovništva.

Za kulturna dobra najvažnije je bilo tumačenje članka 2. Rapalskog sporazuma koji glasi:

«Zasebnom konvencijom utvrdit će se sve, što se odnosi na izvođenja ovoga člana u pogledu općine zadarske i njenih odnosa sa kotarom i po-

4 Rapalski sporazum ili tzv. Antihabsburška konvencija sastojala se od osam članaka koji su Italiji de facto i de jure osigurala granice unutar kojih su joj pripali istočnojadranski prostori poput: Trsta, Gorice, dijela Kranjske, Zadra, otoci: Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža. Rijeka je dogovorom bila priznata slobodnim i neovisnim gradom (do 1924. godine)

5 Talijani su provodili okupaciju iz dva pravca-Zadra i Šibenika pa su se unatoč protestima lokalnog stanovništva već početkom 1919. pod talijanskom vojnom okupacijom našle 34 dalmatinske općine: Benkovac, Biograd, Blato, Bogomolje, Drniš, Hvar, Jelsa, Kistanje, Knin, Komiža, Korčula, Lastovo, Lećevica, Mljet, Muć, Nin, Novigrad, Obrovac, Pag, Promina, Rab, Sali, Silba, Skradin, Stari Grad, Sućuraj, Šibenik, Tijesno, Vela Luka, Vis, Vodice, Vrbovska, Zadar i Zlarin. Talijani su ovo područje podijelili u tri nejednake zone. Prva je obuhvaćala općine Muć, Lećevicu, Knin, Prominu, Drniš, Kistanje, Obrovac, Pag i "korčulanske otoke", druga Rogoznicu, Šibenik, Vodice, Skradin, Tijesno, Benkovac i Zlarin, a treća Biograd, Novigrad, Nin, Sali, Silbu i Zadar. Erma Ivoš, "Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti (centralnih i pokrajinskih) u okupiranom dijelu Dalmacije 1919. godine", *Politička misao* 36 (1999.): 184.

6 Novonastale prilike Sveta Stolica cjelovito (uz prethodno parcijalno rješenje) rješava tek 1939. godine kada se provode detaljne izmjene granice zadarske nadbiskupije.

krajinom Dalmacijom, kao što će se urediti odnošaj teritorija dodijeljena Italiji ostatka teritorija, koji je do sada bio sastavni dio iste općine, a dodijeljen kraljevini SHS, obuhvatajući pravednu podjelu pokrajinskih i općinskih dobara i odnosnih arhiva⁷.».

Ono što je bilo neizbježno, a događalo se na čitavom teritoriju Dalmacije, bile su teške političke borbe između domaćeg hrvatskog stanovništva i talijanskih strana koje su se segregirale na dva dijela zbog osjetljivog trenutka dolaska fašista na vlast u Italiji.

U nastavku teksta kronološki su opisana važnija djelovanja Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju od 1919. do 1923. godine u kontekstu povrata i čuvanja umjetnina od okupatora temeljem izvadaka iz arhiva čuvanim u Konzervatorskom zavodu u Splitu.

1919. i 1920. GODINA

Pokrajinska Vlada za Dalmaciju Odsjek za trgovinu i industriju 7. travnja 1920. godine šalje Uredu upute za primjenu Saint-germainskog sporazuma koji sadrži više odredaba koje se odnose na povrat objekata kulturno povijesne važnosti i na isplatu raznih objekata koje država u smislu čl. 208 mora platiti talijanskoj Komisiji za reparacije ako njihova vrijednost nije od same povijesne važnosti⁸. Određeno je da se u Dalmaciji, kao i u ostalim dijelovima Kraljevstva osnuju specijalne komisije koje će na vrijeme sakupiti sav materijal na temelju kojeg bi delegacija Kraljevine od Reparacijske komisije trebala nastojati dobiti što povoljnije odluke. Bez sistematskoga obrađenog materijala nije se moglo ništa poduzimati, stoga je Pokrajinska vlada za Dalmaciju odabrala u komisiji Ivu Senjanovića za procjenu stanja objekata, Ivu pl. Cega za sakupljanje materijala za referat i Franu Bulića za reparaciju objekata kulturno povijesne važnosti.

Dana 16. studenoga 1920. Bulić se obraća Odeljenju umetnosti Ministarstva prosvjete u Beogradu s prijedlogom povratka arhiva i biblioteka iz Zadra. Smatra da će se budućom konvencijom temeljem 2. članka Rapalskog sporazuma regulirati omjer arhiva koji će se ostaviti Italiji sukladno razmjeru njezina teritorijalnog dijela i stoga predlaže:

- 1) Vraćanje svih arhiva i biblioteka pokrajinskih i kotarskih ureda, voj-

7 *Naš list*, Zadar, 9.II.1921., 2.

8 Arhiv Konzervatorskog zavoda u Splitu (dalje: AKZS), 1920/25

ničkih i crkvenih vlasti, zavoda (nadbiskupije, kaptola i bogoslovlja) i Zemaljskog odbora ako to nisu dokumenti koji se odnose na dio Zadra koji ostaje Italiji, također i dio arhiva zadarske općine ako se tiče sela na otocima i na kopnu što ostaju Kraljevini SHS. Upozorava na osobitu važnost arhiva prizivnog suda gdje se čuvaju starinski notarijski spisi dalmatinskih gradova još iz srednjeg vijeka, te na arhiv bivšeg Namjesništva kao izvor dalmatinske povijesti iz doba narodnih vladara (bogat poveljama od 918. godine).

2) Pokrajini, odnosno Kraljevini SHS, treba pripasti i biblioteka talijanske gimnazije koja je kao glavna pokrajinska knjižnica primala primjerke centralnih znanstvenih zavoda.

3) Muzej sv. Donata je bio državni muzej (kako je jasno po katalogu muzeja iz 1912. godine navedeno *Fuehrer durch das K.K. Staatsmuseum S. Donato, Wien*). Na temelju te činjenice mogu se zahtijevati natrag svi predmeti koji se našli u Ninu, Vidu, Benkovcu, Nadinu, na Pašmanu, Murteru itd., a bili su ili iskopani ili nabavljeni isključivo državnim troškom, što je jasno proizlazilo iz muzejskih inventara. Bulić se pogotovo zalaže za povrat numizmatičke zbirke (koja se donedavna čuvala u talijanskoj gimnaziji) i zbirke pok. prof. Modrića (?)⁹. U zadarskom muzeju su trebali ostati samo predmeti pronađeni isključivo u Zadru ili oni koji su odavna općinsko vlasništvo.

4) Povrat materijala katastarskih mapa u Dalmaciji, ostavivši Zadru njegov dio.

5) Ako se hrvatski zavodi npr. gimnazije premjeste iz Zadra, moglo bi se tražiti natrag i dotična zbirka i biblioteka¹⁰.

Tijekom 1920. godine Ured je usredotočen i na vraćanje predmeta poslanih u zadnje doba na popravak u Austriju prije sloma Monarhije (tijekom 1912.-1914.) poput: misna odjela biskupa Torlona iz zbornopatske crkve u Trogiru, triptihon-oltarić od bjelokosti iz iste crkve, slika sv. Fabijana i Sebastijana iz župske crkve u Jesli na Hvaru, te slika sv. Stjepana iz župske crkve u Visu. Bulić i Karaman su se pobrinuli da od tamošnjih vlasti bude priznato neosporivo pravo vlasništva temeljem Saint-germain-

9 u spisu je prezime profesora nečitko

10 AKZS, 1920/67

skog sporazuma¹¹. Osim nabrojanih predmeta u Beču su bile pohranjene i druge umjetnine s dalmatinskog područja poslane bez posredovanja Ureda, stoga je hitno zatraženo od Državnog ureda za spomenike u Beču popis svih predmeta koje trenutačno posjeduju, a izvorno su iz Dalmacije¹². Ured se prije prijenosa umjetnina želio uvjeriti po izaslaniku da su spomenuti predmeti pomno restaurirani prema modernim nazorima, te da se nalaze u sigurnoj i brižljivoj pohrani¹³. U Beč je tada Vlada Kraljevine SHS kao izaslanike poslala gospodu Bojričić, Ivič i Radonić. Oni su trebali preuzeti stare isprave, u prvom redu one odnesene iz dubrovačkog arhiva. Ovom prilikom je u tiskovinama naglašeno da se ne smije zaboraviti na dokumente iz splitskog kaptolskog arhiva koji su odneseni u bečki tajni dvorski državni arhiv na prijepis još 1818. godine. Točan popis tih dokumenata detaljno je označen u knjižnici F. Carrare «Archivio capitolare di Spalato» (1844.)¹⁴. Veći dio dokumenata bio je vraćen u Split, izuzev 33 povelje od 1078. do 1649. godine. Zahvaljujući nastojanju Ureda, povelje su uspješno vraćene Kraljevini SHS¹⁵, ali su se od 1920. godine «privremeno» čuvale u Arhivu Srpske kraljevske akademije¹⁶. Bulić već na početku upozorava

11 Mirovnim sporazumom Saint-Germain-en-Laye (10.09.1919.) regulirala se podjela Austro-Ugarske, granice nove države Austrije, odricanje Austrije od svih oduzetih joj teritorija i plaćanje ratnih odšteta. U sporazumu su uz Austriju na jednoj strani, sudjelovale sljedeće države na drugoj strani: SAD, Britansko Carstvo, Francuska, Italija i Japan, države koje su se međusobnim sporazumima obavezale kao saveznice i glavne sile te: Belgija, Kina, Kuba, Grčka, Nikaragva, Panama, Poljska, Portugal, Rumunija, Država SHS, Siam i Čehoslovačka, koje s navedenim državama saveznicama čine asocijativnu silu na jednoj i drugoj strani. Za novostečenu državu SHS važni su bili članci od 46 do 52. Temeljem ovog sporazuma Kraljevina SHS mogla je tražiti povrat umjetnina zadržanih na bivšem teritoriju Austro-Ugarske.

12 AKZS, 1921/16

13 Ljubo Karaman, "Izvjješće o djelatnost Pokrajinskog Konservatorijalnog Ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu do konca godine 1920.", u Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Split, 1920., 4. AKZS, 1920/107

14 AKZS, 1920/39 piše Bulić: «...Bivši ravnatelj muzeja dr. Carrara u svojem djelu Archivio capitolare di Spalato na str. V-VI pripovijeda naime kako je po nalogu tadašnjega cara Frane I bio prenesen iz Splita u Beč u tajni državni i dvorski Arhiv u Beču...»

15 AKZS, 1921/16,34,77

16 «privremeno» čuvanje arhiva trajalo je od 1920. do 1940. godine AKZS, 1930/32 «...Gospodin dr. Radonić god. 1920. preuzeo je u Beču te preneo i predao Kraljevskoj Srpskoj Akademiji Nauka u Beogradu 33 povelje u originalu...»

Ministarstvo prosvjete Odeljenja umetnosti u Beograd na neispravnost kriterija po kojim se povelje koncentriraju u stanovite arhive daleko od onih položaja od kojih potječu. Najstarije povelje su bile topografske naravi u kojima se nalaze imena pojedinih sela, mjesta, pozicija i sl. od kojih su se ista imena do danas više ili manje sačuvala, stoga Bulić smatra da je važno pružiti mogućnost lokalnim znanstvenicima njihovo istraživanje jer oni mogu najbolje odgonetnuti sva ta pitanja i to najbolje s izvornih dokumenata.

Procedura vraćanja povelja u Split bio je pothvat koji je iziskivao i izgladivanje odnosa s Italijom, ali se u konačnici svelo na borbu na relaciji Split-Beograd¹⁷. Dana 11. veljače 1930. godine Biskupski ordinarijat u Splitu direktno se obraća Ministarstvu pravde, sad već druge države, Kraljevine Jugoslavije, o ovom pitanju. Navodi da je pri završetku uređenje arhiva i riznice Kaptola i Stolne crkve u Splitu za što se jedan diecezanski svećenik tri godine školovao na Arheološkom institutu u Rimu i u Vatikanskom arhivu. Ukratko, postupak povrata povelja je bio mukotrpan i trajao je punih 20 godina¹⁸.

Veći dio Dalmacije bio je zaposjednut od talijanske vojske, što je onemogućilo Uredu direktnu brigu za spomenike u tim područjima. Unatoč tim poteškoćama Bulić i Karaman saznaju što je odneseno i koliko, naročito s otoka Krka, Raba, iz Općinskog muzeja u Obrovcu, te iz muzeja u Kninu te da je većina tih predmeta odnesena u Trst¹⁹. Ophođenje talijanskih vojnika kosilo se s propisima međunarodnih ugovora, ponajviše što mnogi opljačkani krajevi nisu bili dosuđeni Italiji²⁰. Bezobzirno postupanje oku-

17 AKZS, 1918/101, 1919/39

18 Bulić 30. siječnja 1922. godine potražuje da se povelje hitno vrate u Split jer je od Rapalskog ugovora prošlo već godinu dana. Na njegov upit Ministarstvo prosvjete odgovara da je počelo pregledavanje povelja i njihovo popisivanje, te moli da se još strpe: «...Akademija smatra da nije nikakva hitnja prenositi sada taj arhiv u Dubrovnik ili Split, jer kad su mogla ta akta biti u Beč preko 80 godina ništa se neće izgubiti ako neko kratko vreme budu na čuvanju u Akademiji Nauka u Beogradu...»AKZS, 1922/9, 1940/40

19 AKZS, 1920/24, 1922/76 U Kninu su iz zbirke rimskih predmeta u tvrđavi nestala dva natpisa, jedan basreljef i jedan kapitel, jedan prsten, te je sama zgrada mnogostruko oštećena.

20 Bulić u pismu iz 14. kolovoza 1919. pojašnjava kapetanu Boydu: «...Knin nije bio talijansko mjesto i ako je bio privremeno okupiran od Italije ta vlast nije mogla

patornih vlasti, osobito u Kninu, bilo je moguće iz razloga što je ravnatelj kninskog muzeja fra Lujo Marun silom preseljen iz Knina u Sinj gdje mu je bila ograničena sloboda kretanja²¹. Ured je o tom pitanju potražio intervenciju američkog kapetana *U.S. Naval Forces in Eastern Mediterranean* u Splitu Davida F. Boyda. Talijanske vlasti su nijekale da su imale namjeru bilo što prenijeti preko granice ili da je takvo nešto učinjeno po dalmatinskim muzejima. Obojica su inzistirala da se admiral uvjeri na licu mjesta u Kninu u pratnji fra L. Maruna. Nažalost, problem se nije riješio jer se na poziv u Zadar nije odazvao Pokrajinski konzervator za Zadar koji je odbio poziv admirala Ērica Millo-a²² smatrajući posve suvišnim akademsko debatanje²³. Važno je naglasiti da tom prilikom fra L. Marunu nije izdana putovnica za Zadar i Knin, dok je Bulićevu izaslaniku²⁴ Ivanu Znidarčiću izdana putovnica samo za Zadar.

Bulić 29. rujna 1919. uspijeva, kako kaže iz pouzdana izvora, saznati da su odnesena tri kamena predmeta velike znanstvene vrijednosti iz Knina i naknadno obavještava kapetana Boyda potvrđujući time svoje prijašnje sumnje. Riječ je:

- o velikom natpisu iz početka 1. stoljeća publiciranom u *Corpus Inscriptionum Latinarum III* koji glasi *Neroni Caesari Germanici filio Tiberi Augusti Nepoti divi Augusti pronepoti Flamini Augustali Civirares Liburniae*²⁵

imati vlasništvo na kninskom muzeju, jer je ono bilo privatno vlasništvo Starinarskog Društva u Kninu, tj. članova koji su svojim novčanim, a ne državnim, doprinosima od 1888. godine omogućili iskapanja predmeta u kninskoj okolici...».

21 Karaman, *Izvjješće o djelatnosti*, 6.

22 podadmiral Enrico Millo, Senator Kraljevine, Guverner Dalmacije, te Dalmatinskog i Korčulanskog otočja. Početkom 1919. guverner je premjestio svoje sjedište iz Šibenika u Zadar koji time postaje sjedište pokrajinske vlade za okupirani dio Dalmacije i sjedište guvernera. Guverner Millo je na toj dužnosti ostao dvije godine, ali je zbog nepoštivanja naređenja iz Rima 1920. morao demisionirati. Kratko vrijeme zamjenjivao ga je general Taranto, a onda je iz Udina stigao tamošnji perfekt Corado Bonfanti Linares i dobio naslov civilnog komesara koji nije imao kompetencije nad vojskom. Ivoš, *Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti*, 191.

23 AKZS, 1919./19,36, 1920/24, 1921/30

24 u tim mjesecima Bulić je teže bolestan, stoga nije bio u stanju da osobno prisustvuje

25 Po ovom se natpisu zna da je Skradin (Scradona), gdje se našao ovaj natpis, bio *conventus iuridicus Scardonitanus*, u koji su spadale četrnaest gradova Liburnije (Sje-

- o natpisu s kraja 1. stoljeća publiciranom u CIL.III. 2802 koji glasi: *Genio Municipii Flavii Scardonae C. Petronius Firmu sob honorem auguratus. Locus datus decurionum decreto*²⁶

- o basreljefu koji predstavlja vučicu s Romulom i Remom.

1921. GODINA

Osim povrata umjetnina veliki zadatak Ureda je bilo sprječavanje uništavanja spomenika bivše države. U novinama se urgiralo na potraživanje javnog mijenja o brisanju tragova minule austrijske vladavine, pri čemu se u prvom radu uporno potraživalo udaljavanje svih natpisa²⁷. Da se izbjegne pogubnost uništenja svakog bezazlenog znaka koji je mogao imati stanovito povijesno ili znanstveno značenje, Ured je uputio hitan dopis Pokrajinskoj vladi za Dalmaciju o znanstvenim kriterijama po kojima se trebalo postupati pri skidanju natpisa kod promjena vlasti. Dana 10. svibnja 1921. godine Ured je razaslao okružnicu: «Štete nanesene od strane okupacijske talijanske vlasti spomenicima u Dalmaciji u postupanju sa spomenicima bivših tuđinskih vlast» čija su načela usvojena od središnje Vlade u Beogradu i od Pokrajinske vlade za Dalmaciju. Okružnica je tiskana u novinama s ciljem da se javnosti pojasni razlika među natpisa koji veličaju neku osobu i izravno su toj osobi posvećeni (*incriptio dedicatoria*) od natpisa u kojima se nečije ime spominje samo u svrhu da se označi doba gradnje nekog spomenika ili spomene njegov graditelj. Povijesnim primjercima Bulić je želio razjasniti razliku da se izbjegnju nepovoljni i nepotrebni ekscesi poput onogaj kad su Račišćani u Korčuli oštetili dva mletačka lava na desnoj

verna Dalmacija)

26 Po ovomu se natpisu zna da je Skradin bio utemeljen krajem 1. stoljeća od jednog člana Flavijske dinastije: *Municipium Flavium Scardona*

27 npr. Novo doba, Split, 9.VI.1921., 3. «...Zato preporučamo, dok je još vremena, našim vlastima da snesu te mrtve spomenike u naše muzeje i da ne dopuste da se po našoj slavenskoj dobroćudnosti iz njih izleže veliko zlo i naša pogibija. Ako se to ne uradi za vremena, boj se, da se i kod nas ne desi ono što su Grci već davno uradili, uništivši sav spomen mletačke vladavine po svojem primorju. Donosimo ovaj članak kao posebno mišljenje g. pisca, a rado bismo otvorili stupce kad bi se uopće povela u javnosti diskusija: da li da se lavovi ostave s obzirom na njihovu umjetničku vrijednost, ili da se postave u muzeje. Ured.»

mletačkoj kuli na obali i pokraj Lože iz neopravdanog patriotskog gnjeva²⁸. Bulić i Karaman smatraju da je potrebno sagledati sve te natpise kao povijesne podatke na isti način kako se promatraju natpisi rimskih legionarija ističući da: «...*ne budimo praznovjerni: mrtvi ne ustaju...*»²⁹.

Okružnica još sadržava popis oštećenja spomenika nastala upotrebom javnih zgrada povijesno-umjetničke vrijednosti, ali i iz zlonamjere okupacijske vlasti:

- štete na zgradi muzejske zbirke rimskih starina i nestanak nekoliko rimskih predmeta iz Muzeja hrvatskog starinarskog društva u Kninu
- nestanak važnih predmeta iz općinske Zbirke rimskih starina u Obrovcu
- odnesen iz Visa spomenik junaka palih u viškoj bici gdje u zajedničkom grobu počivaju austrijski i talijanski mornari te srebreni vijenac što ga je pučanstvo poklonilo Općini prigodom 25-e godišnjice više bitke
- uništenje hrvatskih natpisa na Korčuli.

Okružnicu je Bulić iskoristio i kao poziv općinskom Upraviteljstvu da mu priopći ako je tijekom okupacije još što god oštećeno, odneseno ili

28 AKZS, 1921/35 Bulić kao primjer navodi 42. g. pr. Kr. kad su bili uništeni natpisi rimskog namjesnika K. Arruntius Camillus Scribonianus kada je on pokušao da digne bunu protiv cara Klaudija, pri čemu je njegovo ime bilo istučeno iz natpisa pronađenih u Vagnju u Bosni, s tim da nije bilo brisano s nadgrobnog natpisa njegova roba Felicijona pronađenim u Solinu. Upravo taj oportuni pijetet prema tom natpisu spasio je dragocjene povijesne i jezične podatke. Kao negativan primjer navodi godinu 1809. kad je austrijski general Rukavina istukao na Turiji, među Župom i Imotskom, natpis uklesan u živcu kamena postavljena u doba Napoleona I. na uspomenu gradnje sredozemnog puta u Dalmaciju. Taj vandalski potez je i sam car Franjo I. osudio prolazeći par godina kasnije tim istim putem. Ured daje konkretne primjere i iz aktualnog doba, te navodi kako da se pučanstvo ponaša prema tim spomenicima. Naglašava da je neumjesno skidati natpis nad glavnim vratima unutar stolne crkve u Splitu jer taj natpis bilježi samo činjenice o popravku crkve (kad, od koga, na čiji trošak i pod kojom vladom je popravljena). Drugačijeg je prizvuka natpis na ploči uzidanoj u Protironu na Peristilu u čast boravka cara Franje I. u Splitu 1818. godine na kojem se naglašava veselje i vjernost tadašnjeg splitskog pučanstva prigodom careva dolaska. Kao rješenje predlaže da se natpis ipak ostavi iz tehničkih razloga jer podržava središnji luk Protirona, ali ukoliko izaziva preveliku netrpeljivost može se odstraniti samo ploča, ali nikako zid pri čemu se prazno mjesto može ožbukati u neutralnom tonu, o čemu je Bulić već raspravljao na jednoj sjednici Povjerenstva Dioklecijanove Palače.

29 Karaman, *Izvjешće o djelatnosti*, 12.

ukradeno, ne samo radi evidencije već za eventualni popravak oštećenog ili da se diplomatskim putem isposluje naknada štete ako je počinjena od Talijana.

Dana 3. kolovoza 1921. Karaman piše Pokrajinskog vladi za Dalmaciju u Splitu da u pogledu podjele jadranskih arhiva i dobara dostavlja oslovljenom tijelu prijepis detaljne predaje jadranskoga bilježničkog arhiva talijanskim vlastima od dana 26. veljače 1921. s molbom da se Pokrajinska vlada pobrine da naši činovnici i Uredi na ovaj protokolarni način sastave tijekom predaje arhiva jer će se tako točno doznati gdje su dokumenti koji bi se mogli kasnije potražiti natrag ako ostanu u rukama Talijana³⁰. Karaman predaje prvi i drugi nacrt (potpisan od prefekta Salatoa, Metličića i Tišića)³¹.

Akcija za povrat umjetnina iz Beča je nastavljena tijekom 1921. godine. Vraćeni su gotski triptih-oltarić od bjelokosti iz 15. stoljeća iz Trogira i dvije slike svetaca iz župskih crkava u Jelsi i Visu donesene su u Split. Također, vraćeno je poprsje Mihe Prcata³² koje se nalazilo u dvorištu kneževa dvora u Dubrovniku, pri čemu nisu dovršeni restauratorski radovi, a za čiji nastavak se založio Ured³³. Međutim, iz bečkog vojnog muzeja, bivšem Heermuseuma, nisu vraćena dva topa dubrovačkog podrijetla iz 16. stoljeća, rad lijevaonice dubrovačkih topova Vitalisa iz Cremona i Ivana s Raba.

U sklopu izleta na Vis i Hvar početkom lipnja 1921. godine³⁴, što je

30 AKZS, 1921/66

31 AKZS, 1921/76

32 Miho Prcat (*?-1607.), Dubrovnik, bogati trgovac i pomorac ostavio je oporukom čitavo svoje imanje republici dubrovačkoj, na što mu je ova zaključkom senata dekretirala spomenik u dvorištu kneževa dvora-izvanredna počast kojom je u slobodnom Dubrovniku jedini Prcat odlikovan. Karaman, Ljubo Karaman, "Izvješće o djelatnost Pokrajinskog Konservatorijalnog Ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu do konca godine 1921.," u *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. Split, 1921., 14.

33 prije rata poprsje, rad talijanskog kipara Pier Paola Giacomettia iz 1638. poslano je u Beč, ali pri povratu umjetnine nedostajala su još dva komada. Za nastavak radova Ured je bio predvidio trošak od 20.000 kruna

34 Raspadom Austro-Ugarske, Vis potpada pod talijansku okupaciju (1918.-1921.), a zatim postaje dio Kraljevine SHS. Premda je Londonskim ugovorom 1915. otok bio obećan Italiji, njena vojska se ipak morala povući s Visa. Postoji priča da je u zadnji trenutak na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. Italiji darovano Lastovo da bi napustila Vis, koji je za nju imao simboličku važnost zbog poraza iz 1866. godine (Viška bitka).

organizirala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (u čast prof. dr. Bože Markovića), Karaman poziva Bulića da se pridruži s namjerom da zajedno na mjestu prekontroliraju stanje spomenika odnesenih od Talijana. Karaman piše *Promemoriju* u kojoj ukratko opisuje stanje u Komiži, gradu Visu i Hvaru. Ova saznanja su bila jako važna jer su se time pobili novinski članci *L'adriatica* koji su donosili krive informacije o postupanju sa spomenicima u Visu³⁵ i koje su javno bacale ljagu na Bulićevo ime (a time i na čitav rad Ureda) nazivajući ga lašcem³⁶. U Komiži Karaman posjećuje župsku crkvu i privatne kuće. U župskoj crkvi nalazi da su Talijani zamijenili drvene stropove koji su podržavali starinske orgulje s novim jer su tobože uzeti kao materijal za talijanski ratni brod. U privatnim kućama čuvaju se zanimljive slike poput rada Palme Starijeg u kući Petrić za koju je smatrao da se hitno treba restaurirati. Talijani su u Visu s groblja za uspomenu na Višku bitku uzeli kamenu skulpturu lava³⁷. Najprije su

Smatra se da je u tome glavnu ulogu imao Ante Trumbić.

35 AKZS, 1921/19 prijepis članka izdanim u *L'adriatico*, Zadar, 25.05.1921. Članak opisuje tri incidenta netom prije odlaska Talijana s Visa: - kako je jugoslavenska lučka kapetanija 5. svibnja 1921. zatajila dojavu dva ribara o mini iz austrijskog doba - kako su Višani potopili brodicu talijanskog broda dok su talijanski mornari išli nabaviti vodu, te kako su izvrijedali i kamenovali kapetana broda s uzvicima: «*Ci riserviamo di massacrare tuttil gli Italiani, appena avventuo lo sgombero di Sebenico*» (Zadržavam pravo na masakr svih Talijana, čim se dogodi evakuacija Šibenika) - 1. svibnja 1921. da su izletnici iz Splita namjerno stigli u Vis samo da oskrvnu grobnice talijanskih vojnika (oštećujući nadgrobne spomenik mijenjajući natpise-npr. «*Qui riposa in pace il soldato...u Qui riposa la m(orte) italiana*»

36 AKZS, 1921/35 "Fiele austriaco e mancanza di pudore", *L'adriatico*, Zadar, 2.07.1921.

37 Nakon zabrane pokapanja u župnim crkvama, oko 1830. godine je uz crkvu i samostan napravljeno novo viško groblje. Na njemu je 1906. godine na četrdesetu obljetnicu Viške bitke postavljen spomenik palim mornarima (nazvan "viški lav") koji je svečano otvorio nadvojvoda Franjo Ferdinand. Talijani su svoj najveći poraz pokušali pretvoriti u pobjedu pa su nakon okupacije otoka 1918. godine na spomenik dodali ploču sa natpisom "Italia vincintrice-Novembre 1918". U razdoblju te prve okupacije Visa od Talijana spomenik nestaje i pojavljuje se u Italiji nasuprot Radarskog instituta, a potom od 1947. u talijanskoj ratnoj luci u Livornu gdje su ga postavili u dvorištu Pomorske akademije s jednim dodatkom u natpisu LISSA (1866.), UNA SCONFITTA VITTORIO VENETO (1918.), UNA PIU GRANDE VITTORIA (Vis (1866.), poraz Vittorio Veneton (1918.), još veća pobjeda). Zanimljivo je da danas pitomci Pomorske akademije za sreću na ispitu dodiruju šapu lava.

gvozdene lance oko spomenika salivenih iz topova talijanske ratne lađe «Formidabile» zamijenili novim lancima, a potom postavili nad imenima palih mornara talijanski natpis: *Italia vincitrice*. Mjesec dana nakon toga odnijeli su sa sobom čitav spomenik, tj. lava i podnožje s imenima poginulih, iako spomenik i natpis na njemu, osim imena, nije sadržavao nikakve političke aluzije. Uzeli su i srebrni vijenac koji se navodno tada procjenjivao na 1.000.000 kruna, što je pučanstvo dalo općini na uspomenu 25-e godišnjice viške bitke. *L'adriatico* iz 2. srpnja 1921³⁸ piše da su svi spomenuti dijelovi ostali netaknuti i nepovrijeđeni za vrijeme okupacije na tome mjestu. Situacija je bila naravno obrnuta-na grobu obitelji Bradanovića Talijani su napisali: «...porchi Jugoslavi non siete dengi di essere alleati della grande nazione Italiana...».³⁹

1922. GODINA

Godine 1922. nisu bila likvidirana sva pitanja između tadašnje Kraljevine SHS i Italije, a teritorij Dalmacije još nije bio evakuiran od talijanske vojske.

Ministarstvo inozemnih djela upozoreno je na starinsko zvono iz Raslinaka kraj Šibenika (1488. godine) koje je prije Prvoga svjetskog rata rekvirirano od austrijskih vojnih vlasti, a nalazi se u bečkom Heeresmuseumu. Propust je bio crkvinarstva koje je u to vrijeme propustilo zatražiti za svoje zvono oslobađenje od rekvizicije, kao što se radilo sa svim zvonima

38 Još jedan članak o lažljivom Buliću i njegovim sunarodnjacima piše *L'adriatico* 2.VII.1921. (AKZS, 1921/35). Članak preko cijele stranice završava jakom pogrđnim riječima: «...Signore, jugoslavo don Fr. Bulić, lanci insinuazioni si turpi sul conto dei nostri soldati calunniandoli in modo infame, dovrebe riandar un po la storia del nostro Risorgimento Nazionale-se l'ha mai letta-per persuadersi di cio che gli avi dei civili jugoslavi commisero nella Patria nostra quando furono servi umili e fedeli degli Asburgo-e non cessarono di esserlo che dopo Vittorio Veneto, e forse non ancora del tutto...nadovejuzujući se na pismo generala Haynau koji odlazeći iz Brescie piše svom nasljedniku o krađama hrvatskih trupa po dućanima...Ladri insomma essi erano (misli na Jugoslavene), oltre che assassini; e non agraftavano sotto mano solo i tesori dei musei, ma si degnavano di portar via anche i chiodi delle pareti delle abitazioni private messe a sacco. Non dunque una virtu della nostra razza e il rubare, caro monsignore!».

Članak u *L'adriatico* je vjerojatno bio napisan kao reakcija na Bulićev članak "Postupanje sa spomenicima, štete nanese od strane okupatorne talijanske vlasti", *Nova Doba*, Split, 9. VI. 1921., 130.

39 AKZS, 1921/58

starijim od 1600. godine. Zvono je vraćeno Kraljevini SHS 1923. godine, ali napuknuto i samim time neupotrebljivo za crkvu, stoga je pohranjeno u Arheološkom muzeju u Splitu, a crkva u međuvremenu treba dobiti pomoć za nabavu novog zvona.

Početakom 1922. godine Karaman upozorava na prodaju zbirke starinskih predmeta pronađenih tijekom kopanja vodovoda u gradu Hvaru⁴⁰. Predmeti su bili vjerojatno odneseni u Italiju i zbog tog hitno alarmira Glavnu carinarnicu u Splitu i Kotarska poglavarstva u Splitu i Hvaru. Dobivena je povratna informacija da carinici nisu pobliže upoznati sa zakonskim odredbama u pogledu evidencije starina, stoga Bulić hitno potražuje popis svih tadašnjih carina⁴¹ u Dalmaciji i šalje tražene zakonske odredbe i popis umjetnina koje ne bi smjele prelaziti granicu.

1923. GODINA

Početakom 1923. godine nastavlja zahtijevati povrat mletačkog lava iz Nina odnesenog u Zadar⁴², drvenog oltara sv. Lucije iz Jurandvora na Krku, koji se prije nalazio na popravku u Beču kod prof. Viertelbergera, odakle ga je talijanska komisija za repatrijaciju umjetnina odnijela (u veljači 1920.) i na ikonostas venecijanske škole iz 15. stoljeća u crkvi franjevača u Zadru, a koji je u vlasništvu franjevačkog samostana na Ugljanu.

Ured je upoznat s velikim štetama učinjenim arheološkoj zbirci sv. Križa u Kninu. Josip Sipin, bivši čuvar zbirke sv. Križa i arheoloških iskopina u Ninu, upozorio je da mu je tadašnji talijanski upravitelj općine g. Marinković silom uzeo ključ crkvice i dopustio da Talijani po volji uzimaju

40 AKZS, 1922/1 Glavnoj carinarnici u Splitu i Kotarskom poglavarstvu u Hvaru i u Splitu piše dopis o prodaji zbirke starinskih predmeta, dragog kamenja, glinenih svjetiljaka, novčića pronađenih u gradu Hvaru prigodom kopanja vodovoda. Predmeti su prodani g. Fortunatu Marchi, direktoru tvornice cementa u Sućurcu. Sumnjalo se da je zbirka odnesena u Italiju.

41 Bulić dobiva popis carina: Ulcinj, Bar, Spić, Budva, Kotor, Risan, Ercegovci, Orebić, Korčula, Dubrovnik, Metković, Makarska, Trpanj, Split, Hvar, Vis, Bol, Omiš, Milna, Trogir, Supetar, Jelsa, Šibenik, Karin, Nadin, Obrovac, Bakar, Crkvenica, Senj, Karlobac, Krk, Malinska, Novalja i Rab

42 AKZS, 1923/18, 25, 42 «...što su bila na gradskim vratima u Ninu, te da je jedan od njih sada uzidan na Piazza Corpo di Guardia u Zadru dočim je drugi darovan Admiralu Millu...»

starinske predmete⁴³. U crkvi je nakon toga nemilog događaja bilo sve ispremiješano, bačeno i razbijeno, a o tome se općina uopće nije skrbrila. Marinović je odnio i manje starinske predmete nađene u iskopinama u Ninu vođenih od upravitelja arheoloških iskopina prof. Jelića⁴⁴ na račun bivše austrijskog erara i pohranjenih kod gđe Ike Diklić u istom mjestu (npr. staklene bočice balsamaria, par glinenih patera, zdjelica s reljefima, predmeti od bjelokosti, više komada starinskog novca i sl.). Zatražena je stoga pomoć konzervatora da odrede štetu temeljem inventara zbirke koji posjeduje Ured. Dana 17. svibnja 1923. Abramić, vicedirektor Arheološkog muzeja u Splitu, utvrđuje da je iz zbirke odneseno više arhitektonskih fragmenata, jedan okrugli cippus liburnijskog tipa, dvije kamene urne cinerarie s natpisima, jedan rimski kapitel. Buliću i Karamanu je ovo bio povod da se obrate predsjedniku paritetne komisije preko delegacije Kraljevine SHS-a u Rimu⁴⁵. Osim kninske tvrđave i kninskog muzeja, za koje su napose uputili korake za naknadu štete, opisana je i situacija u Obrovcu, Ninu, Visu, Šibeniku⁴⁶, Zadru i Krku. Na kraju pisma Bulić iskazuje bojazan da se sad, na kraju likvidiranja svih «visećih pitanja» između Kraljevine i Italije, kad su već imenovane razne delegacije, da su mnogi izvještaji Ureda lako negdje zastali ili «predani na krive adrese».

ZAKLJUČAK

Nažalost, ni 1934. godine većina prijašnjih opisanih predmeta nije vraćeno, što dokazuje pismo Karamana Kraljevskoj banskoj upravi u Splitu. Upravi šalje popis svih predmeta koje je Italija u vrijeme vojne okupacije dijela Dalmacije protupravno prisvojila ili je protupravno zadržala u drugim krajevima⁴⁷. Na popisu je nekoliko predmeta iz deset gradova/mjesta (Ugljan⁴⁸, Knin, Trsat, Baška Nova na Krku, Pag, Obrovac, Nin, Šibenik,

43 AKZS, 1923/18,25,42

44 AKZS, 1923/42

45 AKZS, 1923/25

46 AKZS, 1921/21

47 AKZS, 1934/106

48 Karaman 1927. godine predlaže županu splitske oblasti da se za povratak polipthi sv. Lucije s Ugljana ponudi zlatno posuđe iz Zadra što se momentalno nalazilo na

Hvar i Vis) čiji povrat traje još od 1920. godine s napomenom da nije vraćen ni dio zadarske arhive jer dva jugoslavensko-talijanska sastanka nisu urodila plodom⁴⁹.

popravku kod g. Botte u Benkovcu, što je kasnije Ministarstvo unutrašnjih dela Odele-
nje za Dalmaciju prihvatilo, AKZS, 1927/114

49 AKZS, 1934/106 «...Ugljan – poliptih sa svecima iz 15. stoljeća iz franjevačkog samostana na Ugljanu deponiran je privremeno u franjevačkom samostanu u Zadru Knin – iz muzeja: natpis iz Asserije C III 2802 i CIII 2808, votivna ploča rimska iz Zvonigrada-Palanke, arhitrav iz foruma u Asseriji, sarkofag Priamus-Ahil, reljef iz Burnuma s vučicom, vijenac za ovaj zadnji reljef, friz oružja iz Burnuma, kasetirana ploča iz Burnuma, jedan kapitel iz Piramatovaca Trsat - posjed grofice Ane Nugent, stup od Marenga i dekorativni brončani grif odneseni su od vojničkih vlast. Baška Nova- Jurandvor, sv. Lucija: drveni politpih sa svecima iz sv. Lucije koji se nalazio u Beču kod restauratora Viertelbergera, prenesen je 22. veljače 1920. od talijanske komisije u Trstu Pag-četiri slike iz franjevačkog samostana koji je bio zatvoren 1898., bile su deponirane u zadarskom franjevačkom samostanu (jedna u provincijalatu, ostala u sakristiji) Obrovac - iz mjesnog muzeja nestale su iza posjeta nekog talijanskog tenenta-collonela dva brončana kipića, četiri do pet gema, jedan Merkur i jedan Putto. Nin - dignuta su dva mletačka lava, jedan iz ograde kod crkve, a drugi s ulaznih vrata (jedan uzidan u Zadru u «Torre dell' Orgolio, a drugi je bio darovan admiralu Millo). Iz kuće Ike Diklić u kojoj su provizorno bili deponirani razni predmeti iz arheoloških iskopina u Ninu, keramike, terra sigilate, staklarije, novci, kovinski predmeti, bilo je gotovo sve ukradeno. Šibenik - lav mletački koji je prvobitno bio na bedemu, a poslije kod stolne crkve, odnesen je kaminom u Zadar. Ploča s povijesnim natpisom pred slastičarnom Merlak dignuta je i odnesena. Pergamena darovana od grada Firenze prigodom otkrića spomenika Nikoli Tomaseu s potpisom od sto i pedeset viđenijih talijanskih literata, pjesnika, umjetnika, odnešena je s općine. Hvar - antependij oltara iz crkve franjevacu danas je u Koprnu. Vis -viški lav postavljen na groblju na uspomenu palih junaka u viškoj bici odnesen je od vojne vlasti. Spomenploča i srebrni vijenac darovan od pučanstva prigodom proslave 25 godišnjice više bitke odnesen je s općine.»

*COMMITMENT OF THE REGIONAL
CONSERVATION OFFICE IN SPLIT REGARDING
STOLEN OR DAMAGED ARTWORK FROM THE
PROVINCE OF DALMATIA AFTER WORLD WAR I
(1919-1923)*

Ivana Nina Unković

Original scientific paper

Hrvatski restauratorski zavod

Odjel u Splitu, Porinova 2A, 21000 Split

Dalmatia's territory and structure after World War I was subject to prominent changes by the application of a number of military-political agreements achieved during the first half of the 20th century, which were, with their contents, closely connected to the eastern Adriatic area. London (1915), Saint-Germain (1919) and Rapal (1920) agreements mostly affected the political-administrative status of Dalmatia in that period. The most pressing political issue of this area was the Italian firm demand on the full implementation of guaranteed territorial gains, contained in the regulation of the London agreement. With the Rapal Agreement Italy got the area around Zadar, the islands Cres, Lošinj, Lastovo and Palagruža, but their proactive approach with the continuation of the pro-Italian promotion activities will go on with the goal of ensuring their status.

After the break-up of Austro-Hungarian Monarchy, the Regional Conservation Office for Dalmatia continued their work on monument preservation. It was subordinate to the Art Department of Ministry of education in Belgrade, in the service of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which had taken over the role and task of former central Commission for monuments in Vienna. Frane Bulić was a head of the Office at the time, and his assistant was Ljubo Karaman, employed from October 1919, who took over the headmaster's position from 1926. During this initial period, Bulić and Karaman were fully focused on gaining back the works of art from abroad, besides being daily busy with their art conservation-work (defining the Office organization, damaged monuments registration, repairing monuments, passing laws on antiquities, supplying artworks for museums and galleries, landscape protection, various committees meetings such as Diocletian's palace commission etc.). They were especially

concentrated on preventing Italian occupiers from damaging and alienating objects of art and monuments originated from the territory of the province of Dalmatia. The paper highlights the period from 1919 to 1923 giving chronological accounts of all the actions taken by the Office for the purpose of looking after and gaining back the monuments from the former Monarchy vis-à-vis the Italian occupiers.

Key words: Frane Bulić, Ljubo Karaman, Regional Conservation Office for Dalmatia, gaining back works of art taken from Dalmatia after World War I, Italian occupation of Dalmatia